

TAKÁCS LÁSZLÓ

AZ IDŐSEBB PLINIUS ELVESZETT TÖRTÉNETI MŰVE

Az ifjabb Plinius egyik levelében részletesen beszámol arról, hogy nagybátyja milyen írói tevékenységet folytatott, mikor és milyen műveket alkotott. A felsorolásban rendkívül szűkszavúan említi csak, hogy Plinius Nero halála után, közvetlenül a *Dubius sermo* című nagyhatású grammatikai, nyelvészeti munka¹ után *A fine Aufidi Bassi* címmel 31 könyvben megírta a megelőző bő két évtized történetét.² Erre lehet következtetni ugyanis egyrészt a címből, másrészt a mű megírásának idejéből. A feltételezések szerint Aufidius Bassus a maga történeti munkájában nagyjából Claudius uralkodásának derekáig, talán 48-ig vagy 50-ig tárgyalta az eseményeket; s ha Plinius művét a 70-es évek elején írta, s 77 előtt biztosan befejezte, akkor még szerepelt a műben Vespasianus uralkodásának első néhány éve. Plinius művét, amint azt a *Naturalis historia* előszavában írja, 77-ben még nem publikálta, mert tartott tőle, hogy az *ambitio*, azaz a Flaviusoknak való hízelgés vádjával illetnék, ha a műben is szereplő Vespasianus uralkodása alatt közreadta volna. A publikálás elhalasztásának kinyilvánítása alapján az tűnik biztosnak, hogy ez a mű csak Plinius 79-ben bekövetkezett halála után jelent meg, vagyis a 70-es években írt és megjelentetett történeti művek még nem reflektálhattak rá, és forrásként sem használhatták az *A fine Aufidi Bassi* című történeti munkát.³ Használták viszont a későbbi történetírók, akiknek beszámolóiból Nero korának krónikáját ismerjük: Tacitus, Suetonius és Dio Cassius. Figyelmünkre elsősorban ezért méltó ez az elveszett pliniusi mű. Mielőtt azonban a mű tartalmi jellemzőire és általános tendenciáira fókuszálnánk, érdemes választ keresni a terjedelmre, a keletkezés idejére és a tárgyalt időszak hosszára vonatkozó kérdésekre.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az unokaöcs levelében szereplő cím (*A fine Aufidi Bassi*) sem Tacitus, sem bármely másik történetíró művében nem fordul elő. Maga Plinius sem egészen így hívja a *Naturalis historia*-ban, legelőször ugyanis, a már emlegetett prologusban *historiae*-nak nevezi, s csak kiegészítésként fűzi hozzá, hogy Aufidius Bassus

---

¹ Ellentétben az itt tárgyalt történeti művel a *Dubius sermo* töredékeinek több kiadása is ismert. Először Beck adta ki (J. W. BECK, *C. Plinii Secundi librorum dubii sermonis VIII reliquiae*, Leipzig 1894), majd Mazzarino tette közzé gyűjteményes kötetében: A. MAZZARINO, *Grammaticae Romanae fragmenta aetatis Caesareae*, Torino 1955, 214sq. Részletes kommentárt is tartalmaz viszont A. DELLA CASA: *Il Dubius Sermo di Plinio*, Genova: Istituto di Filologia Classica e Medioevale (Università di Genova, Facoltà di Lettere) 1969.

² Plinius, *Epistulae* 3,5.

³ Az elveszett Nero-kori forrásokkal kapcsolatban lásd M. A. LEVI, *Nerone e i suoi tempi*, Milano 1949, 7–40.

történeti műve folytatásáról van szó.⁴ *Historiae*-nak nevezi még unokaöccse is egy másik levelében,⁵ s később, amikor az idősebb Plinius a második könyvben még kétszer említést tesz róla, csak úgy hivatkozik rá, hogy a Neróval kapcsolatos ott olvasható adatot már megírta korábban. Itt mindkét alkalommal az *in rebus eius* (sc. *Neronis*) meghatározást találjuk.⁶ Mivel ez a kifejezés csak az elveszett történeti műre vonatkozhat, elképzelhető, hogy az ifjabb Plinius említette címet ő, a munka közreadója⁷ tette hivatalossá, hogy ezzel is ki nyilvánítsa, nagybátyja történeti munkája méltó folytatása Aufidius Bassus művének.

Ugyanakkor elgondolkodtató Plinius önhivatkozása is, ami azt sugallja, hogy a történeti munka középpontjában Nero uralkodásának közel tizennégy esztendeje állt. Ezt alátámaszthatja az is, hogy Plinius Claudiuszal kapcsolatban nem említi, hogy írt volna róla, s csak más forrás alapján feltételezhető az is, hogy Vespasianus uralkodásának elejét még tárgyalta művében. Mindent összevetve szinte biztosnak tűnik, hogy Plinius műve 20-22 esztendő eseményeit tárgyalta 31 könyvben. Ennek igazi jelentőségét akkor láthatjuk be, ha ezt az adatot összevetjük a tacitusi *Annales* Nero-könyveinek terjedelmével. Bár a könyvek pontos hosszát nem ismerjük biztosan, Plinius esetében még így is nagyjából másfél könyv jut egy-egy esztendőre, miközben Tacitus négy könyvben (XIII–XVI) tárgyalja Nero uralkodásának tizennégy évét, vagyis egy könyvben három-négy év történéseinek leírását olvashatjuk. Ehhez hozzávéve azt, amit a *Naturalis historia*-ban látunk, vagyis Plinius hihetetlen alaposágát és a részletek iránti olthatatlan szomját, fogalmat alkothatunk arról, mennyire részletező munka lehetett Plinius történeti műve.

E jellemzőjét az elveszett pliniusi műnek egy apró, Tacitusnál található megjegyzés is alátámasztja. Ronald Syme feltételezése szerint ugyanis nagyon valószínű, hogy az *Annales* egyik részlete Plinius burkolt kritikájának tekinthető. Itt azt olvassuk az 57-es esztendő eseménytelenségével kapcsolatban, hogy mások köteteket lennének képesek megtölteni az akkor épült amfiteátrum részletes leírásával.⁸ Ismerve Plinius hallatlan adatgyűjtő

---

⁴ Plinius, *Naturalis historia*, praef. 20: *Vos quidem omnes, patrem te (sc. Vespasianum) fratremque diximus opere iusto, temporum nostrorum historiam orsi a fine Aufidi Bassi. Ubi sit ea, quaeres: iam pridem peracta sancitur et alioqui statutum erat heredi mandare, ne quid ambitioni dedisse vita iudicaretur. Proinde occupantibus locum faveo, ego vero et posteris, quos scio nobiscum decertaturos, sicut ipsi fecimus cum prioribus.* Ez az eljárás nem volt szokatlan Rómában, más történetírónál is találni rá példát. Vö. A. MEHL, *Geschichtsschreibung in und über Rom*, in: Eve-Marie Becker (Hrsg.), *Die antike Historiographie und die Anfänge der christlichen Geschichtsschreibung*, Berlin–New York 2005, 111–136. Pliniusról lásd a 130. oldalon írottakat.

⁵ Vö. Plinius, *Epistulae* 5,8,5: *Avunculus meus idemque per adoptionem pater historias et quidem religiosissime scripsit.*

⁶ Plinius, *Naturalis historia* 2,199: *...anno Neronis principis supremo, sicut in rebus eius exposuimus...; 2,232: ...Neronis principis supremis, sicut in rebus eius retulimus...*

⁷ A mű kiadásáról lásd H. NISSEN, *Die Historien des Plinius*, Hermes 26 (1871) 544sqq.

⁸ Tacitus, *Annales* 13,31: *Nerone iterum L. Pisonem consulibus pauca memoria digna evenere, nisi cui libeat laudandis fundamentis et trabibus, quis molem amphitheatri apud campum Martis Caesar exstruxerat, volumina implere, cum ex dignitate populi Romani repertum sit res illustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare.*

szenvedélyét és figyelembe véve az elveszett mű terjedelmét, biztosak lehetünk abban, hogy adatmennyisége jóval meghaladta a tacitusi *Annales*-ét.

Az idősebb Plinius történeti művének jelentőségét a kutatásban mégis abban jelölhetjük meg, hogy az elveszett munkát többé-kevésbé minden kutató a Nero korát tárgyaló történeti művek egyetlen vagy legfőbb forrásának nevezi. Vagyis belőle merített Tacitus az *Annales* Nero-könyveiben vagy a *Historiae* elején,⁹ de forrása volt Plutarchosnak is a Galba- és Otho-életrajz írásakor,¹⁰ támaszkodott rá Iosephus Flavius¹¹ és Dio Cassius¹² is. Mindezek fényében egyértelmű, hogy Plinius kulcsszerepet játszott az 50-es, 60-as évek történetírói ábrázolásában, s fontos lenne annak megválaszolása, hogy a későbbi történetírók mennyiben őrizték meg, vagy milyen mértékben és milyen irányba módosították az *A fine Aufidi Bassi*-ban megjelenített történeti képet. Ez természetesen akkor lenne a legkönnyebb, ha a mű nem veszett volna el, de sikeresen lehetne megpróbálkozni vele akkor is, ha nagy mennyiségű töredék állna rendelkezésünkre, amelyek alapján rekonstruálni lehetne a mű meghatározó tendenciáit, legfontosabb jellemzőit. Plinius esetében azonban nem ez a helyzet. Guy Serbat, az ANRW egyik Plinius-cikkének szerzője az elveszett művel kapcsolatban határozottan kijelenti: „Il est impossible d'en reconstituer le contenu.”¹³ De valóban ez a helyzet?

Ha a mű „hivatalos” töredékeit vesszük számba, akkor igazat kell adnunk Serbatnak. A mai napig ugyanis a mű hivatalos töredékeinek azokat tartja a Plinius-kutatás, amelyek Hermann Peter *Historicorum Romanorum Fragmenta*-jában megtalálhatók.¹⁴ Az első, 1883-as kiadásban¹⁵ az összes Plinius-töredék szűk négy oldalt tesz ki, de megtalálhatók ezeken a lapokon a *De vita Pomponi Secundi* és a *Bellorum Germaniae libri XX* töredékei is. Bár a legtöbb fragmentum az *A fine Aufidi Bassi* című műből maradt ránk, a műből származó vagy a mű meglétére vonatkozó töredékek száma valóban rendkívül csekély, számuk mindössze kilenc, s ebből három egyáltalán nem említ tartalmi vonatkozásokat. Súlyos problémával szembesülünk azonban, ha a fragmentumok gyűjtési kritériumait vizsgáljuk. Peter lényegre törő, szűkszavú előszavából nem derül ugyan ki, hogy a gyűjtésben mi-

⁹ Vö. J. TRESCH, *Die Nerobücher in den Annalen des Tacitus. Tradition und Leistung*. Heidelberg 1965. Lásd még részletesebben: M. M. SAGE, *Tacitus' Historical Works: A Survey and Appraisal*, ANRW II. 33, 2, 851–1030.

¹⁰ Erről részletesen lásd: F. R. B. GODOLPHIN, *The Source of Plutarch's Thesis in the Lives of Galba and Otho*, *AJPh* 56 (1935) 324–328.

¹¹ T. D. BARNES, *The Sack of the Temple in Josephus and Tacitus*, in: Flavius Josephus and Flavian Rome, Ed. Jonathan Edmondson, Steve Mason, James River, Oxford 2005, 129–145.

¹² A. MEHL, *Kaiser Claudius und der Feldherr Corbulo bei Tacitus und Cassius Dio. Mit einem Anhang: Ist der ältere Plinius die Quelle beider Autoren?* *Hermes* 107 (1979) 220–239.

¹³ Vö. G. SERBAT, *Pline l'Ancien. Etat présent des études sur sa vie, son oeuvre et son influence*, ANRW II. 32, 4, 2069–2200. Az elveszett *A fine Aufidi Bassi* című műről ld. 2078. oldalon.

¹⁴ *Historicorum Romanorum Fragmenta*, collegit disposuit recensuit HERMANNUS PETER, Lipsiae 1883, 308–311.

¹⁵ A fragmentumok száma a későbbi kiadásban sem változott.

lyen elvek vezették,¹⁶ de az anyagot vizsgálva egyértelművé válik, hogy csak a forrásmegjelölést is tartalmazó töredékek kerülhettek a gyűjteménybe. Noha ez az eljárás kellő és csak helyeselhető óvatosságra vall, Plinius esetében mégis kifogásolhatjuk. Sok más történetíróval ellentétben tőle ugyanis fennmaradt egy olyan hatalmas, időben később született munka, amelyben számos történeti utalással találkozhatunk. Amíg tehát még akkor is pusztán hipotézis lenne Tacitus, Suetonius, Dio Cassius, Plutarchos vagy Iosephus Flavius műveiben Plinius-fragmentumként rábökni egy-egy részletre, ha ez nagyon valószínűnek tűnik is, a bizonyosság nagyobb abban az esetben, ha az *A fine Aufidi Bassi* töredékeit a *Historia naturalis* könyveiben keressük. Azon túl ugyanis, hogy feltételezzük, Plinius későbbi művében minden biztonnal ismételte korábbi műveinek ezt vagy azt a tézisé, még azt is figyelembe kell vennünk, hogy Tacitusnál és a többi, korábban említett történetírónál is találunk olyan részleteket, amelyek összhangban vannak a *Historia naturalis* egy-egy állításával, adatával. Ebben az esetben persze nem zárhatjuk ki automatikusan, hogy a forrás nem a fennmaradt enciklopédia volt, nagyobb azonban a valószínűsége annak, hogy ez utóbbi munka csak ismételte a korábbi, és Suetonius vagy Tacitus nem a hatalmas adattengerből kívánta kihalszani a számára fontos információkat, hanem az elveszett történeti műből mérítettek. Mivel vizsgálódásunk Nero korára fókuszál, fő állításunk az, hogy a *Historia naturalis*-ban és a történetíróknál egyaránt szereplő, Neróval kapcsolatos adatok az elveszett Plinius-műből származnak.¹⁷

Ezzel szorosan összekapcsolódik az a megfigyelés is, hogy Plinius a *Historia naturalis* második könyve után (a két fragmentumra korábban utaltam) többször nem említi, hogy arról a bizonyos eseményről már a korábbi történeti művében is megemlékezett. Ennek oka aligha lehet az, hogy később csupa olyasmit ír, amit még nem írt meg korábban, sokkal inkább az lehet a magyarázat, hogy fölöslegesnek érezte újra és újra a szövegbe szöni, hogy éppen ismétli önmagát. Ha tehát feltételezzük, hogy a *Historia naturalis*-ban Neróval kapcsolatban szereplő megjegyzések, események, érdekességek nem maradtak ki az *A fine Aufidi Bassi* című műből sem, akkor a feltételezett fragmentumok száma ugrásszerűen, mintegy tízszeresére nő, hiszen körülbelül nyolcvan olyan helyet találunk, amelyben Nero-kori eseményről ír Plinius.

¹⁶ Csak arra utal, hogy a testimoniumokat megrostálta: *Testimonia non omnia semper adposui, sed praecipua elegi, ubi larga eorum materies suppeditabat.* i. m. VII.

¹⁷ Tudomásom szerint mindeddig még nem akadt, aki megpróbálkozott volna az elveszett pliniusi mű fragmentumainak a fent vázolt szempontok szerinti kiegészítésével, miközben a Nero-kori történeti művek kommentárjaiban több helyütt is találunk utalást arra, hogy az esetleges suetoniusi vagy Dio Cassius-i adat forrása Plinius elveszett műve volt. Vö. Sueton, *Leben des Claudius und Nero.* Textausgabe mit Einleitung, kritischem Apparat und Kommentar, herausgegeben von W. KIERDORF, Paderborn–München–Wien–Zürich 1992. K. R. BRADLEY, *Suetonius' Life of Nero, An Historical Commentary* (Collection Latomus, Fondecé par Marcel Renard, Volume 157), Bruxelles 1978, 122: „This information may derive from the elder Pliny.” A Pliniusszal párhuzamos Dio Cassius-helyek kérdésében alapos anyaggal szolgál a szerző legújabb olasz kiadása: *Cassio Dione: Storia Romana (Libri LVII–LXIII)*, volume sesto, Introduzione di M. Sordi, traduzione di A. Stroppa, note di A. Galimberti (testo greco a fronte) BUR Classici Greci e Latini, Milano 1999.

Ilyen nagyszámú fragmentum más esetben bizonyosan alkalmas lenne arra, hogy az elveszett mű alapvonalait rekonstruálhassuk, Plinius esetében azonban óvatosságra int, hogy az elveszett történeti mű és a fennmaradt *Naturalis historia* eltérő műfajú munka, az egyik valódi történetírói alkotás, a másik minden témát magába foglaló enciklopédia, bőséges adattár. Plinius ezért csak olyasmint emelhetett át, amit a *Naturalis historia* szervezőelve és szemléletmódja megengedett, így félrevezető lenne azt gondolni, hogy csak ilyesmitől állt az elveszett történeti mű. Helyesebb azt vizsgálni, hogy a Nero-korát tárgyaló többi történetíró (Tacitus, Suetonius, Cassius Dio) mit tartottak meg, s mit hagytak el a Plinius által eléjük tett anyagból. Mivel a fragmentumok mindegyikét nincs lehetőség egyenként megvizsgálni, a továbbiakban néhány példán mutatom be a pliniusi adatok sorsát a későbbi történetírásban.

A következő példák közül a Neróra vonatkozó, időben legkorábbi adat alighanem az, amelyik azt mutatja be, milyen praktikákhoz folyamodott a császár, hogy tüdejét és hangját erősítse. A *Naturalis historia* szerint ólomlemez tette a mellkasára, és így gyakorolta az éneklést.¹⁸ Ugyanezt Suetoniusnál is megtaláljuk, aki más szavakkal ugyanezt írja le, s még azt is hozzáteszi, hogy e gyakorlatokat sajátos étrend egészítette ki.¹⁹ Erről Plinius is tudósít bennünket a *Naturalis historia* egy másik helyén.²⁰ Tacitusnál és Dio Cassiusnál azonban sem a tüdőerősítő gyakorlatoknak, sem a énekes-diétának nem találjuk nyomát.

A másik Plinius-adat Nero egyik híres megjegyzéséhez kapcsolódik. Végső menekülése közben, mikor egy pocsolya vizével volt kénytelen szomját enyhíteni, ironikusan megjegyezte: *Haec est Neronis decocta*.²¹ Ezzel a megjegyzésével arra az italra utalt, amelynek készítését Plinius is följegyezte: *Neronis principis inventum est decoquere aquam vitroque demissam in nives refrigerare; ita voluptas frigoris contingit sine vitiiis nivis*.²² Erről a hűsítőről megemlékezik Dio Cassius,²³ és egyik versében Martialis is utal rá.²⁴ A harmadik esetben inkább csak feltételezés, hogy a Plinius által hivatkozott szoborról ejt szót Suetonius is. Az előbbi szerint Nero kíséretében lábszárai szépsége miatt mindig körbevittek egy amazon-szobrocskát.²⁵ Véleményem szerint ez a szobor azonos lehet azzal a leányt ábrázoló

---

¹⁸ Plinius, *Naturalis historia* 34,166: *Nero, quoniam ita placuit diis, princeps, lamna pectori inposita sub ea cantica exclamans alendis vocibus demonstravit rationem*.

¹⁹ Suetonius, *Nero* 20,1: *et plumbeam chartam supinus pectore sustinere et clystere vomituque purgari et abstinere pomis cibisque officientibus*. A két megfogalmazás különbsége is érv lehet mellett, hogy Suetonius nem a *Naturalis historia*-ból merítette ezt a Neróra vonatkozó információt. A részlet külön érdekessége egyébként, hogy vita bontakozott ki arról, félreértette-e Suetonius Plinius leírását Nero gyakorlatozásáról. Vö. BRADLEY i. m. (l. 17. jz.) 122.

²⁰ Vö. Plinius, *Naturalis historia* 19,108.

²¹ Vö. Suetonius, *Nero* 48,3.

²² Plinius, *Naturalis historia* 31,40.

²³ Dio Cassius, *Historia Romana* 63,28,5.

²⁴ Vö. Martialis 14,117.

²⁵ Plinius, *Naturalis historia* 34,82: *Strongylon Amazonem, quam ab excellentia crurum eucnemon appellat, ob id in comitatu Neronis principis circumlatam*.

ló szobrocskával, amelyről Suetonius tesz említést Nero babonái közt,²⁶ noha a két adatot a szakirodalom mindeddig még nem kapcsolta össze.

Az előbb említett három példa kellőképpen alátámasztja, nem tűnik tehát megalapozatlannak az a feltételezés, hogy a Nero-koráról szóló, fennmaradt történeti művekben és a *Naturalis historia*-ban található párhuzamosságok arra engednek következtetni: az ez utóbbiban található Nero korára vonatkoztatható utalások szerepeltek Plinius elveszett történeti művében is. Azt nem állítjuk, hogy Plinius volt a közvetlen forrás,²⁷ de azt igen, hogy ami Nero korával kapcsolatban előfordul a *Naturalis historia*-ban, az (nagy valószínűséggel) olvasható volt az elveszett műben is. Mert gondolhatnánk ugyan azt is – mint korábban említettem –, hogy ezeknek az adatoknak a birtokába Plinius már csak az *A fine Aufidi Bassi* befejezése után jutott, ennek ellentmond azonban az, hogy a *Naturalis historia* végéig anélkül hivatkozik fontos Nero-kori forrásokra (például Agrippina, Domitius Corbulo vagy Suetonius Paulinus emlékirataira), hogy említést tenne a belőlük merített információk korábbi felhasználására. Mindent egybevetve tehát bizonyosnak mondható, hogy az elveszett mű fragmentumainak száma jóval nagyobb, mint ahogy azt eddig a kutatás feltételezte. Az alábbiakban ebből kiindulva a Neróra és Poppaea Sabinára vonatkozó pliniusi utalások alapján kísérlem meg fölvezetni az elveszett mű néhány sajátosságát, amelyek még markánsabbnak tűnhetnek a Tacitusszal, Suetoniusszal vagy Dio Cassiusszal való összevetés nyomán.

A Nero-koráról tudósító történetírók tehát valamennyien ismerték és fölhasználták Plinius művét, ám közülük csak Tacitus tesz említést róla mint forrásáról: az *Annales*-ben két (13,20; 15,53), a *Historiae*-ban egy alkalommal (3,28). Az *Annales*-beli első előforduláskor Cluvius Rufust és Pliniust együtt említi a történetíró, hogy ők – ellentétben Fabius Rusticusszal – nem tudósítanak arról, hogy Burrus iránt megrendült volna Nero bizalma.²⁸ Ugyanennek a műnek 15. könyvében vitára kel Pliniusszal, mert hihetetlennek tartja, hogy az összeesküvő Piso Nero meggyilkolása után feleségül kívánta volna venni Claudius még életben lévő idősebbik lányát, Antoniát. Véleménye szerint Plinius téved, hiszen minden körülmény (az ésszerűség és Piso szerelme felesége iránt) kizárja ezt.²⁹ A *Historiae*-beli részlet ennél jóval semlegesebb, s csak azt mutatja, Plinius nem jelentett kétségbevonhatat-

²⁶ Suetonius, *Nero* 56,1: ...*siquidem imagunculam puellarem.*

²⁷ BRADLEY is kétségbe vonja ezt, amikor arra a vitára utal, amely Nero légzésgyakorlatainak leírása körül bontakozott ki, vö. BRADLEY i. m. (l. 17. jz.) 122.

²⁸ Tacitus, *Annales* 13,20: *Fabius Rusticus auctor est scriptos esse ad Caecinam Tuscum codicillos, mandata ei praetoriarum cohortium cura, sed ope Senecae dignationem Burro retentam. Plinius et Cluvius nihil dubitatum de fide praefecti referunt. sane Fabius inclinatus ad laudes Senecae, cuius amicitia floruit. nos consensum auctorum secuturi, quae diversa prodiderint, sub nominibus ipsorum trademus.*

²⁹ Tacitus, *Annales* 15,53: *interim Piso apud aedem Cereris opperiretur, unde eum praefectus Faenius et ceteri accitum ferrent in castra, comitante Antonia, Claudii Caesaris filia, ad eliciendum vulgi favorem, quod C. Plinius memorat. nobis quoquo modo traditum non occultare in animo fuit, quamvis absurdum videretur aut inane[m] ad spem Antoniam nomen et periculum commodavisse, aut Pisonem notum amore uxoris alii matrimonio se obstrinxisse, nisi si cupido dominandi cunctis adfectibus flagrantior est.*

lan tekintélyt Tacitus szemében.³⁰ Ezeken a helyeken kívül még két tacitusi szövegrészlet-ről kell megemlékezni, amelyek Syme szerint az idősebb Plinius kritikáját tartalmazzák a kritizált szerző megnevezése nélkül.³¹ A *Historiae*-ban azt kifogásolja Tacitus, hogy a Flavius-kori történetírók az uralkodóház dicséretére hajoltak az események ábrázolásakor,³² míg az *Annales* már idézett helyén a bőbeszédűséget ítéli el.³³ Syme vélekedése megalapozottnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a terjedelmet és a tárgyalt időszakot tekintve Plinius művének okvetlenül részletesezőbbnek kellett lennie, mint Tacitusénak. Ezt támasztja alá az is, hogy Plinius a *Naturalis historia*-ban – amint arra később kitérek – olyan adatokat közöl, amelyek teljesen hiányoznak az *Annales*-ből. Ennek nyilvánvaló oka Tacitus Plinius-szal szembeni óvatossága, aminek a szigorú forráskritika és az adathalmaz megrostálása lett az eredménye.

Mivel hosszabb, összefüggő rész egyáltalán nem áll rendelkezésünkre az elveszett Plinius-műből, így csak a biztos és a feltételezett fragmentumokból indulhatunk ki, amikor megpróbáljuk meghatározni az *A fine Aufidi Bassi* néhány jellemző vonását. E fragmentumok alapján arra nincs mód, hogy egy összefüggő eseménysor pliniusi ábrázolását rekonstruáljuk és értelmezzük, a töredékek csak arra adnak módot, hogy segítségükkel felvázoljuk egyes történelmi szereplők Pliniusnál megjelenő képét. Ez két, a korabeli történelemben fontos személy, Nero és Poppaea Sabina esetében lehetséges. Ehhez természetesen azzal az előfeltevéssel élünk, hogy az *A fine Aufidi Bassi* Nero- és Poppaea-képe nem csak hogy nem tér el a *Naturalis historia* Nero- és Poppaea-képétől, hanem szinte minden vonatkozásban azonos azzal, vagyis Plinius álláspontja *nem módosult* a két mű megírása közti időben. A továbbiakban tehát előbb Plinius Nero-, majd Poppaea Sabina-ábrázolását mutatom be a *Naturalis historia* részletei alapján.

Plinius maga mondja, hogy ismerte és művében fölhasználta az Agrippina emlékirataiban Nero születésének körülményeire és gyermekkorára vonatkozó adatokat.³⁴ Ezek jelentős része Suetoniusnál is olvasható, de az csak Pliniusnál szerepel, hogy Nero lábbal

---

³⁰ Tacitus, *Historiae* 3,28: *Hormine id ingenium, ut Messala tradit, an potior auctor sit C. Plinius, qui Antonium incusat, haud facile discreverim, nisi quod neque Antonius neque Hormus a fama vitaeque sua quamvis pessimo flagitio degeneravere.*

³¹ R. SYME, *Tacitus*, I–II, New York 1958, 180; 289skk.; 687skk. Syme véleményét sokan osztják. Lásd pl. SHERWIN-WHITE, *The Letters of Pliny. A historical and social commentary*, Oxford 1966, 224.

³² Tacitus, *Historiae* 2,101: *Scriptores temporum, qui potiente rerum Flavia domo monumenta belli huiusce composuerunt, curam pacis et amorem rei publicae, corruptas in adulationem causas, tradidere: nobis super insitam levitatem et prodito Galba vilem mox fidem aemulatione etiam invidiaeque, ne ab aliis apud Vitellium anteirentur, pervertisse ipsum Vitellium videntur.*

³³ Tacitus, *Annales* 13,31: *Nerone iterum L. Pisone consulibus pauca memoria digna evenere, nisi cui libeat laudandis fundamentis et trabibus, quis molem amphitheatri apud campum Martis Caesar exstruxerat, volumina implere, cum ex dignitate populi Romani repertum sit res inlustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare.*

³⁴ Vö. Plinius, *Naturalis historia* 7,46: *Neronem quoque, paulo ante principem et toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum scribit parens eius Agrippina. ritus naturae hominem capite gigni, mos est pedibus efferri.*

jött a világra, amit a polihisztor szerző baljós előjelként értelmez. Minden egyéb Nero-megjegyzés közül azonban a *Naturalis historia* 30. könyvében szereplő a legizgalmasabb: (*et multis aliis modis divina promittit, praeterea umbrarum inferorumque colloquia.*) *quae omnia aetate nostra princeps Nero vana falsaque comperit. quippe non citharae tragicique cantus libido illi maior fuit, fortuna rerum humanarum summa gestiente in profundis animi vitiis, primumque imperare dis concupivit nec quicquam generosius voluit. nemo unquam ulli artium validius favit. ad hoc non opes ei defuere, non vires, non discentis ingenium, quae non alia patiente mundo! immensum, indubitatum exemplum est falsae artis, quam dereliquit Nero; utinamque inferos potius et quoscumque de suspicionibus suis deos consulisset, quam lupanaribus atque prostitutis mandasset inquisitiones eas! nulla profecto sacra, barbari licet ferique ritus, non mitiora quam cogitationes eius fuissent. saevius sic nos replevit umbris.*³⁵ Nero vonzódását a fekete mágia körébe tartozó varázslásokhoz Tacitus nem hangsúlyozza különösen, Suetonius viszont külön részben említi az istenekhez való viszonyát. Az életrajz 56. caputjának tételmondata: *Religionum usque quaque contemptor, praeter unius Deae Syriae, hanc mox ita sprexit ut urina contaminaret...*, majd megemlíti, hogy néhány hónappal halála előtt a béljólás kötötte le a figyelmét. Suetonius tehát ismerteti, de nem hangsúlyozza szembetűnő módon Nero mágia iránti vonzódását, míg Plinius a költészet iránti vonzalommal szembeállítva súlyosabbnak tartja, hogy *imperare dis concupivit nec quicquam generosius voluit*. Tacitus szemében, úgy tűnik, Nero lantművészi szereplése jóval többet nyomott a latba, hiszen „fellépéseiről” részletesen beszámolt, ahogy Dio Cassiusnál is részletesen olvashatunk arról, mennyire izgult műsorszámai előtt. Plinius mágiával szembeni általános fenntartásai játszhattak döntő szerepet abban, hogy Plinius a császár legnagyobb bűnének nem azt tartotta, hogy lantosként lépett föl közönsége előtt s hogy rajongott a költészetért, hanem azt, hogy különféle mágikus varázslatokkal az istenségeket saját akaratára kívánta hajlítani. Nero lantművészként és költőként való fellépései jelentőségének csökkentése, a bűnlajtsromban való hátrábsorolása összefügghet azzal, hogy költői tevékenységet az ifjabb Flaviusok, Titus és Domitianus is folytattak. Giorgio Brugnoli tanulmányában részletesen elemzi Vespasianus fiainak a költészethez való viszonyát, sőt megemlíti, hogy az idősebb Plinius is megemlékezik az idősebb testvérnek egy üstökösről írt költeményéről a *Naturalis historia* II. könyvében.³⁶ Amikor Tacitus megírja az *Annales*-t, Traianus uralkodása idején, már nem kényszerül arra, hogy Nero költészet iránti vonzalmát kevésbé lényegesnek mutassa, mivel a Flavius-kori közvetlen vonatkozás már nem befolyásolta.

Még jobban megragadható talán azonban az az ellentét, amely Tacitus és Plinius Poppaea Sabina-képe között feszül. Poppaea Sabina fontos mellékszereplő a princeps oldalán az *Annales*-ben, és valamennyi Nero kortárs közül rá hivatkozik a legtöbbször – egészen pontosan ötször – Plinius. Nála szerepel az a sokszor emlegetett adat, hogy Poppaea

³⁵ Plinius, *Naturalis historia* 30,14–15.

³⁶ G. BRUGNIOLI, *Cultura e propaganda nella restaurazione dell' età flaviana*, in: Studi di filologia e letteratura latina. A cura di S. Conte e F. Stok, Pisa 2004, 111–146 (Eredetileg in: *Annali dell' Università di Lecce* 1 [1965] 5–36). Az említett költeményről 112. o.

bőre puhaságának megőrzése végett számarkancák tejében fürdött,³⁷ hogy aranyozott sarut húzatott kedvenc igavonó állatai patáira.³⁸ Aztán feljegyzí még, hogy egy évnvi tömjéntermést égettetett el Nero Poppaea temetésén,³⁹ s hogy egyik költeményében borostyánszínűnek nevezte az asszony (festett) haját.⁴⁰ A Pliniusnál Poppaeáról olvasható adatok közül Tacitusnál egyiknek sem találjuk nyomát, és Suetonius vagy Dio Cassius sem említi Poppaea életében és halálában is megnyilvánuló mérhetetlen fényűzését. Az *Annales*-ben Tacitus elismeri az asszony intelligenciáját,⁴¹ de ábrázolásában a hangsúly Poppaea mérhetetlen „többre vágyásán” van: előbb Otho kedvéért hagyja ott férjét, Rufrius Crispinust, majd a császárárt háta fordít szeretőjének, s módszeresen eléri, hogy Nero megszabaduljon legfőbb riválisaitól, Agrippinától és Octaviától. Nem zárhatjuk ki, hogy Plinius elveszett művében ábrázolta Poppaea egyre följobb kerülésének folyamatát, ebből azonban a *Naturalis historia*-ban feltételezett töredékekben semmi sem maradt meg. Ha azonban arra gondolunk, hogy Vespasianus egyik legfőbb törekvése az volt, hogy szigorú takarékossgal rendbe tegye az állam pénzügyeit (elég az illemhelyek megadóztatására gondolni), akkor érthető, miért tűnik föl Nero és hitvese a *luxuria* riasztó példáiként Pliniusnál.

A *Naturalis historia*-ból nyerhető fragmentumok egy része alapján úgy tűnik tehát, hogy Plinius a Flavius-kor szellemiségének hatása alatt írta meg *A fine Aufidi Bassi* című történeti művét. Ez azt jelenti, hogy a kor főszereplőinek ábrázolásában igyekezett kiemelni azokat a vonásokat, amelyek élesen elválasztották a megelőző bő másfél évtizedet a 70-es évektől, s elhalványítani (olykor talán egyenesen kitörölni) azokat, amelyek alapján párhuzamot lehetett volna vonni a régi és az új között. Ezt talán maga Plinius is érezte, s éppen ezért halasztotta a mű publikálását a halála utáni időkre.

---

³⁷ Plinius, *Naturalis historia* 11,238: *Poppaea certe, Domiti Neronis coniunx, quingentas per omnia secum fetas trahens, balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat, extendi quoque cutem credens.* 28, 183: *Cutem in facie erugari et tenerescere candore lacte asinino putant, notumque est quasdam cottidie septies genas custodito numero fovere. Poppaea hoc Neronis principis instituit, balnearum quoque solia sic temperans, ob hoc asinarum gregibus eam comitantibus.*

³⁸ Plinius, *Naturalis historia* 33,144: *nostraque aetate Poppaea coniunx Neronis principis soleas delicatioribus iumentis suis ex auro quoque induere iussit.*

³⁹ Plinius, *Naturalis historia* 12,83: *periti rerum adseverant non ferre tantum annuo fetu, quantum Nero princeps novissimo Poppaeae suae die concremaverit.*

⁴⁰ Plinius, *Naturalis historia* 37,50: *Domitius Nero in ceteris vitae suae portentis capillos quoque Poppaeae coniugis suae in hoc nomen adoptaverat quodam etiam carmine sucinos appellando.*

⁴¹ Poppaea Tacitus-képével kapcsolatban lásd: R. SYME, *Princesses and Others in Tacitus, Greece & Rome* 28 (1981) 40–52.